

MIDDLE MONGOLIAN LOAN WORDS in VOLGA KIPCHAK LANGUAGE

Csáki, Èva (2006), *Turkologica* 67, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 258s., ISBN:3-447-05381-X

Işlay İŞIKTAŞ SAVA*

Dil Araştırmaları, Güz 2017/21: 236-243

Diller arası etkileşim, o dilleri konuşan milletler arasındaki siyasî, iktisadî, kültürel ve tarihî münasebetler doğrultusunda gelişmiş ve şekillenmiştir. Bu etkileşimin, diller arasında kelime alışverişi, cümle yapısının tesiri, semantik kopyalama gibi bazen birinin bazen de hepsinin bir arada bulunduğu şekilleri karşımıza çıkmaktadır. Aynı dil ailesinden olan Türkçe ve Moğolca arasındaki ilişkiler çeşitli bilim insanları tarafından farklı zamanlarda incelenmiştir (Ersoy¹, Clauson² vb.). Ayrıca bu dil ilişkilerinde Moğolcadan Türkçeye ve Türk Lehçelerine geçen alıntı kelimeler hakkında da çalışmalar bulunmaktadır (Çiçek³ Gülensoy⁴, Eren⁵, Sertkaya⁶, Poppe⁷, Tuna⁸ vb.).

“Geleneklerimizde Ortak iyi Örneklerimizden Hızır ve Benzerleri”⁹, “Karaçay-Balkar’da Orta Moğolca Alıntı Fiiller”¹⁰ gibi çalışmaları bulunan ve Macaristan’da P. Pazmany Katolik Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü’nde görev yapan Èva Csáki’nin “*Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Language*” adlı kitabı da Moğolcan alıntı kelimeler üzerine kaleme alınan kapsamlı çalışmalardan biridir. Kitap, 2006 yılında Wiesbaden’de basılmış, Harrassowitz Verlag yayınevinden çıkmıştır. 258 sayfa olan kitap *Introduction* (Giriş) ile başlar, *Why Do We Consider A Word Of Mongolian origin In Volga-Kipchak Languages?*(Niçin Volga-Kıpçak Dillerinde Bir Kelimenin kökeninin Moğolca olduğunu Düşünürüz?), *Thematical Groups Of Middle Mongolian Loan Words In Volga-Kipchak Languages* (Volga-Kıpçak Dillerinde Orta Moğolcadan Alıntı Kelimelerin Tematik Grupları), *Middle Mongolian Loan Words*

* Dr., Gazi Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye. islay@gazi.edu.tr

1 Ersoy, Feyzi (2012), *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, Gazi Kitabevi, Ankara

2 Sir Gerard, (2017), *Türkçe-Moğolca Çalışmaları* (Çev. Fatma Kömürçü), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

3 Çiçek, Sevim Erdem (2015), *Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 63. Cilt-1.Sayı Yaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

4 Gülensoy, Tuncer (1974), “Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar”, *Türkoloji Dergisi*, VI/1, Ankara, s. 235-259

5 Eren, Hasan (2003), “*Türkçede Moğolca Kalıntılar* (Claus Scönig, *Mongolische Lehnwörter im Westogusischen*, Wiesbaden 2000, VI+20. *Turcologica* 47)”, *Belleten*, c.1: 171-186

6 Sertkaya, Osman Fikri (1987), “Mongolian words and forms in Chagatay Turkish (Eastern Türkî) and Turkey Turkish (Western Türkî)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 265-280

7 Poppe, Nikolaus (1962), “*Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen*” Németh Armağanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı 191, Ankara, s. 331-340

8 Tuna, Osman Nedim (1972) *Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler*, *Türkiyat Mecmuası* XVIII, İstanbul, 209-250

9 Csáki, Èva (2012) *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* / 2012-1 (Ocak-Haziran) (Balkan Özel Sayısı-I), s.113-118

10 Csáki, Èva (2006), *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, 36-65.

In Volga-Kipchak Languages Alphabetical Order (Volga-Kıpçak Dillerinde Orta Moğolcadan Alıntı Kelimelerin Alfabetik Sıralaması), *Observations On Tatar and Bashkir Phonetics* (Başkurt ve Tatar Fonetik Hakkında Gözlemler) adlı dört bölüm ile devam etmekte, *Conclusions* (Sonuç) ve *Bibliography and Abbreviations* (Kaynakça ve Kısaltmalar) ile sona ermektedir.

Introduction (Giriş), üç sayfadır (7-9) ve ilk olarak Cengiz İmparatorluğunun tarih sahnesine çıkıp 1237’de Volga (İdil) Kıpçak sahasındaki hâkimiyetinin ifadesi yer almaktadır. Middle Mongolian Language (Orta Moğolca) hakkında çalışmaların tamamlanmadığını, bunların tamamlanmasıyla kendi çalışmasının da daha iyi hâle geleceğini belirten yazar, çeşitli Türk Lehçelerinde Orta Moğolcadan alınan kelimeler hakkındaki çalışmalardan yaralandığını dile getirmektedir. Çalışmasının Kore, Mançu, Karaim, Yakut, Kuman, Modern İran, Afganistan dialektleri, Çuvaş, Sibiry Türk lehçeleri, Tuva, Osmanlı Türkçesi, Başkurt, Nogay ve Türkiye Türkçesi gibi çeşitli dil ve lehçelerdeki Orta Moğolcadan alıntılanan kelimelerle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (s.7). Liğeti’nin Türk Dillerine Moğol dilinin etkisi hakkındaki çalışmasından bahsedilmekte; Räsänen, Poppe ve Róna-Tas gibi bilim adamlarının Çuvaşçada Orta Moğolcadan alıntı bazı kelimelerin Tatarcadaki bazı fonetik ve semantik gelişmelerin göstergesi olduğu fikirleri belirtilmektedir. Èva Csáki bütün okuduklarından yola çıkarak Orta Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine (bu yazarın kendi tabiridir) dolaylı yollardan değil doğrudan geçen alıntı kelimelerin olup olmadığı sorusunun aklına geldiğini ifade etmektedir. Eğer varsa da bunun nasıl olduğunu anlamak için bu kitapta yer alan kelimelerle bunu açıklamaya çalıştığını dile getirmektedir.

Why Do We Consider A Word Of Mongolian origin In Volga-Kipchak Languages?(Niçin Volga-Kıpçak Dillerinde Bir Kelimenin kökeninin Moğolca olduğunu Düşünürüz?) adlı ilk bölümde yazar bu sorunun cevabı için altı kriter belirtmektedir (s.10-11):

1. Phonetik criteria (Fonetik kriter)
 - d- (Oğuz Türkçesinde kelimenin d- ile başlamadığı varsayılır)
(MMo dönen →VK dünen)
 - -d- (Moğolcada iç seste -d- sesi’nin olması)
(MMo quda → VT quda)
 - m- (Türkçede eğer b- veya r-’den benzeşme yoluyla gelişmesiyse m- sesinin kelime başında yer almaması)
(MMo mültüre → VK mölderä)
 - n- (Türkçede kelime başında n- sesinin bulunmaması)
(MMo noyta → VK nuqta)
 - -j- (ç), -ž- (ç) (bu sesler Türkçede yalnızca alıntı kelimelerde bulunabilir):
(MMo bağa →VK bağa)
 - Diftong, iki heceli kelimelerin varlığı : MMo kömegei→VK kümägäy
 - Türk-Moğol rotasizm: Old Turkic küzen (kokarca) > MMo küren (kahverengi)
>VK körän (kahverengi)

2. Morphological criteria (Morfolojik kriter)

Eğer Volga Kıpçak dillerinde bir kelimeye tamamiyle bilinmeyen bir ek getirilmişse ve benzer dillerde (lehçelerde) bu eke rastlanmıyorsa, bu ek de genellikle MMo da sık kullanılan bir ekse kelimenin veya ekin Moğolcadan alındığını gösterir. MMo qara+ğai →VK qarağay gibi

3. The criterion of etymology (Etimolojik kriter)

Eğer bir kök ve ondan tüetilmiş şekilleri MMo'da mevcut ise, VK dillerinde kök ve eklerine rastlayamazken sadece tüetilmiş şekillerini görebiliyorsak, o zaman bu kelimenin Orta Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçtiğini düşünebiliriz. MMo. todqa'ul →VK totkavil

4. Semantic criteria (Semantik kriter)

Eğer bir kelime Orta Moğolcada daha kapsamlı bir anlamda iken onun eşdaşı olan Volga Kıpçak dillerinde daha özel anm-lamda kullanılıyorsa muhtemelen o kelime Orta Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçmiştir. MMo çayan “beyaz” →VK çagan “akçaağaç”

5. The criterion of synonyms (Eşanlamlılık kriteri)

Aynı şeyi belirtmek için VK dillerinde iki ya da daha fazla kelime kullanılıyorsa ve bunlardan biri Orta Moğolcada kullanılıyorsa o kelime muhtemelen Volga Kıpçak dillerine Orta Moğolcadan geçmiştir. VK anğar-, anla- “anlamak”; MMo angxar- “bilinçlenmek”

6. The criterion of cultural history

Volga Kıpçak dilleri ile Moğolcada yırtıcı hayvanlar, atın çeşitli yaş dönemleri, akrabalık ilişkileri ve soyal hayat için ortak kullanılan kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimelerden özellikle diğer milletlerden farklı olarak geliştirilmiş terimler hâlinde Moğolcada kullanılanları sebebiyle o kelimelerin Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçtiği düşünülebilir. MMo MMo bağa →VK bağa (bacanak)

Thematical Groups Of Middle Mongolian Loan Words In Volga-Kipchak Languages (Volga-Kıpçak Dillerinde Orta Moğolcadan Alıntı Kelimelerin Tematik Grupları) adlı bölüm 12 alt başlıkta tasniflenmektedir (s.12-21):

1. Kinship terms (Akrabalık terimleri)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen altı kelime listelenmiştir: *abisun, bağa, berigen, quda, nagaça, jayuçi.*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
absin (TatDS)	'sister-in-laws calling each other'	MMo abisun
aphin (BashkT)		

2. Parts of body (illness) (Vücutun bölümleri-hastalık)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen on bir kelime listelenmiştir: *anğkagu, çer, çirai, qaburğa, kömegei, manglai, möçe, silükei, soqur, taqım, tanglai.*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
anğkau (TatDS, TatAS)	'hard palate'	MMo <i>anğkagu</i>
anqau (BashkT)		

3. Animals (parts of their body) (Hayvanlar-onların vücudunun bölümleri)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen on beş kelime listelenmiştir: *aqūna, itelgü, bödene, betege, çöregei, sar, saraljın, qarçığa, qa'urasun, qur, sileüstün, şügärlig, soyir, şonxor, toyğun.*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
şonkar (TatRS)	'falcon'	MMo <i>şonxor</i>
şunqar (PBashk)		

4. Horse-Breeding (At ve atın çeşitli yaşları)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen on dört kelime listelenmiştir: *büldürge, būral, börtü, çabidur, çilbur, delbege, dönen, dönejin, qunan, qunajin, küren, noqta, tasma, toqum.*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
burli (TatRS, TatB)	'grey (horse)'	MMo <i>būral</i>
buril (BashkRS)		

5. Plants (Bitkiler)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen on bir kelime listelenmiştir: *alısun, arça, bölbē, dolana, çaqa'an, qaragai, moyil, narat, ur, sarana, suli.*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
narat (TatRS, PBashk)	'pine-tree'	MMo <i>narat (sing. narasu)</i>

6. Terminology of the household, dwelling, food, tools etc. (Ev veya aileye ait eşya, yiyecek vb. terimleri)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen on dokuz kelime listelenmiştir: *adarana, ejegei, bagana, be'elei, bosaqa, çögöçe, dönggö, qapturğa, qayıçı(n), quduq, quralta, qonalya, malayai, mantu, onggi, sa'adaq, şibağa, alçi, terme.*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
bagana (TatRS, TatB)	'pillar, pole'	MMo <i>bagana (sing. narasun)</i>
bağana (BashkRS)		

7. Social life (Sosyal hayat)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen on beş kelime listelenmiştir: *boljar, batur, seçen, dem, demçi, jasa'ul, qara'ul, qari'u, mergen, nökör, süi, siltay, şog, todqa'ul, olja*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
märgän (DSTat)	'a good marksman'	MMo mergen

8. Topography (Coğrafya)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen üç kelime listelenmiştir: *ölkä, uba, uram.*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
uram (TatRS)	'street'	MMo oram

9. Weather and other phenomena of nature (Hava ve diğer tabiat hadiseleri)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen beş kelime listelenmiştir: *boro'an, qirmaq, üyer, salkin, uriyan*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
buran (TatRS, TatB)	'snow-storm'	MMo <i>boro'an</i>

10. Substances (Maddeler)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen iki kelime listelenmiştir: *lai, siltü*

11. Qualities (Vasıflar)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen on üç kelime listelenmiştir: *alus, bulanggir, çeber, erke, genete, mese, moqoy-a, niy, dabqur, oyöta, osal, sergeg, teneg.*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
čibär (TatRS) sibär (BashkRS)	'nice, good'	MMo <i>čeber</i>

12. Activities (Fiiller)

Burada Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçen yirmi dört kelime listelenmiştir: *abura-, alja-, angqar-, angkil-, arçi-, asara-, berket-, bilçara-, bültei, čida-, dömögö-, irjayi, ilgä-, erkele-, yada-, jalga-, jüde-, kösi-, maqta-, mata-, mültüre-, uçira-, toqta-, töli-*

<i>Volga Kipchak data</i> (Volga-Kıpçak verileri)	<i>Meaning</i> (anlamı)	<i>Mongol data</i> Moğolca veriler
<i>tuqta-</i> (TatRS) <i>tutqa-</i> (BashkD1)	'nice, good'	MMo <i>toqta-</i>

22-209. sayfalar arasında yer alan *Middle Mongolian Loan Words In Volga-Kipchak Languages Alphabetical Order* (Volga-Kıpçak Dillerinde Orta Moğolcadan Alıntı Kelimelerin Alfabetik Sıralaması) adlı bölüm, çalışmanın esas kısmını ihtiva etmektedir. Bu bölümde yukarıda zikrettiğimiz 138 kelime temalarına bakılmaksızın alfabetik olarak incelenmektedir. Bu inceleme her kelime için var ise,

- Tatar data
- Bashkir data
- Other Kipchak data
- Chuvash data
- Early Kipchak and Eastern Turkic, Chagatai data
- Other Turkic data
- Middle Mongolian data
- Written Mongolian data
- Other Mongolian data

alt başlıklarında sözlüklerden yararlanılıp kelimenin durumu izah edilmektedir. Daha sonra o kelime ile ilgili bilim adamlarının görüşleri nakledilmekte ve başka kelimelerle ilişkisi değerlendirilmektedir. Her kelime için yaklaşık bir buçuk iki sayfa açıklama yapılmıştır. Bu açıklamalar yapılırken yararlanılan kaynağın dili (Tatarca, Başkurtça, Çuvaşça, Rusça gibi) ile de kullanılmaktadır. Tatar ve Başkurt verilerinin altında ağız sözlüklerinden de yararlanıldığı örnekler bulunmaktadır. *Other Kipchak data*'nın altında Kazakça, Kırgızca, Nogayca, Kırım Tatarca, Kumukça, Karayca gibi Türk lehçelerinin verileri gösterilmektedir.

Örneğin 44. kelime *dim* kitapta şöyle geçmektedir (s.89):

44. *dim* ‘suggestion’ < MMo *dem* ‘help’

Tatar data:

dim ‘ugovarivanie, uveščevanie’ (TatRS 130), *dim* ‘javaslat, räbeszélés; das zuraten, zurede’ (TatB 129), *dim* ‘öndäü, izget’ (TatAS1 303)

Bashkir data:

dim ‘ugovarivanie, uveščevanie, uveščanie, ugovor’ (Bashk 163), *dim* ‘ugovarivanie’ (BashkRS 167), *dim* ‘sovet, ugovarivanie, uveščanie’ (BashkK 69)

Chuvash data:

Tim ‘želanie, stremlenie, vlečenie...’ (Egorov 1964), *tim* ‘pobuždenie, stremlenie’ (Zol. 81)

Middle Mongolian data:

dem (SMI 82)

Written Mongolian data:

dem ‘aid, help, assistance’ (L 250), *dem* ‘die Hilfe, Unterstützung; pomošč, vspomoženie, podkreplenie’ (Schmidt 276b).

Other Mongolian data:

dem ‘die Hilfe, Unterstützung’ (KWb 87), *dém* ‘aide’ (OrdM 138b).

The words was most probably mediated to the Chuvash language by Tatar (Róna-Tas 1982:91).

Kitapta aslında Kırım Tatarca sözlüklerde var olmasına rağmen bazı kelimelerin bu kitapta Other Kıpçak data'nın altında değerlendirilen Kırım Tatarca verilerin içinde yer almadığını da görmekteyiz: *möçe, bütege, qarçıqai, çilbür, bosaya, qaiyiçi, qara'ul, erke, yalga-, erkele-, töle-* gibi.

Ayrıca *Salkin, teneg* kelimeleri ise kitapta listede yer almakta fakat açıklamaların yapıldığı bölümde hiç geçmemektedir.

Observations On Tatar and Bashkir Phonetics (Başkurt ve Tatar Fonetigi Hakkında Gözlemler) adlı bölümde yazar, on iki maddede bir önceki bölümdeki açıklamalardan yola çıkarak vardığı ünlü ve ünsüzlerin durumu o>u, ö>ü; MMo'daki diftong -ai ses grubu VK'ta -ay olmuştur gibi sonuçları sıralamaktadır (210-211). Ardından *Phonetical reflections* alt başlığında 'a, e, i, o, ö, u, ü' ünlülerinin kelime başında ve ortasında Orta Moğolcada ve Tatar-Başkurt Türkçelerinde bu çalışmada incelenen kelimelerde nasıl yer aldığı listelenerek vermektedir (211-218). Bunlara birkaç örnek:

	Midlle Mongolian		Tatar		Bashkir
a-	abisin	a-	abısın	a-	aphın
-a-	bagana	-a-	bagana	-a-	bayana

Observations On Tatar and Bashkir Phonetics bölümününün *Disyllables, Diphtongs* adlı alt başlığında hece grubu ve diftongların Orta Moğolcada ve Tatar-Başkurt Türkçelerinde bu çalışmada incelenen kelimelerde nasıl yer aldığı listelenerek gösterilmektedir (218-219). Bunlara birkaç örnek:

	Midlle Mongolian		Tatar		Bashkir
-au-	qara'ul	-avı-	karavıl	-auı	Qarauıl
-ai-	malayai	-ay	malakay	-ay	Malaqay

Burada belirtmek gerekir ki yazarın Başkurt Türkçesi için tasavvur ettiği -au->-auı- değildir; -u, -ü olarak gösterilen sesler Başkurt Türklerinin bugün kullandığı Kiril alfabesinde -y (u, -uw), -Y(-ü,üw) olarak temsil edilmektedir.

Conclusion (Sonuç) başlığı 221-224. sayfalar arasındadır. Èva Csáki öncelikle bu çalışmasında değerlendirdiği kelimelerden çok daha fazlasının Orta Moğolcadan Volga Kıpçakçasına geçmiş olabileceğini belirtmekte ve bunun da Kıpçaklar ile Moğollar arasında uzunca süren yakın yaşayıştan kaynaklandığını ifade etmektedir. Semantik bakımdan alıntılanan kelimelerin pek çoğunun Cengiz Han çağında Volga Kıpçakçasına geçtiğine değinmektedir. Hatta bunun 'neden sadece kök kelime değil aynı zamanda eklerin de alıntılındığı' sorusunun da cevabını ihtiva ettiğini vurgulamaktadır. Bazı kelimelerin doğrudan, bazılarının da dolaylı olarak Moğolcadan alıntılındığını unutmamak gerektiğini hatırlatmaktadır. Konuyla ilgili araştırmaların bitmediğini, Fin-Ugor-Çuvaş-Türkçe üzerindeki Moğolca etkilerin incelenmesiyle yeni katkıların olacağını dile getirmektedir.

Kitabın sonunda 225-258. sayfalar arasında *Bibliography and Abbreviations* (Kaynakça ve Kısaltmalar) yer almaktadır.

Büyük bir kaynakça taramasıyla 138 (iki kelime atlandığı için 136) kelimenin tek tek açıklandığı, tasniflendiği ve değerlendirildiği, çeşitli bilim adamlarının görüşlerine de yer verildiği bu kapsamlı çalışma, uzun ve meşakkatli bir çabanın sonucudur. Üzerinden on bir yıl geçmesine rağmen Moğolcadan alıntı kelimeler hakkında çalışma yapan araştırmacıların başucu kitabı olan bu kitap hem kaynakçasıyla hem yöntemiyle yeni araştırmalara ışık tutmaya devam edecektir. Èva Csáki'ye özenli çalışması için teşekkür eder yeni çalışmalarında başarılar dileriz.